

EFOP-3.4.3-16-2016-00014

Mogyoródi Emese

A Szókratész-per

Jelen tananyag a Szegedi
Tudományegyetemen készült az Európai
Unió támogatásával.

Projekt azonosító: EFOP-3.4.3-16-2016-00014

Szegedi Tudományegyetem
Cím: 6720 Szeged, Dugonics tér 13.
www.u-szeged.hu
www.szechenyi2020.hu

SZÉCHENYI

MAGYARORSZÁG
KORMÁNYA

Európai Unió
Európai Szociális
Alap

BEFEKTETÉS A JÖVŐBE

EFOP-3.4.3-16-2016-00014

A SZÓKRATÉSZ-PER

Dr. habil. Mogyoródi Emese

11. Téma

A Szókratész-per tanulságai

Szegedi Tudományegyetem
Cím: 6720 Szeged, Dugonics tér 13.
www.u-szeged.hu
www.szechenyi2020.hu

SZÉCHENYI 2020

MAGYARORSZÁG
KORMÁNYA

Európai Unió
Európai Szociális
Alap

BEFEKTETÉS A JÖVŐBE

Jelen tananyag a Szegei Tudományegyetemen készült az Európai Unió támogatásával. Projekt azonosító: EFOP-3.4.3-16-2016-00014

11. TÉMA: A SZÓKRATÉSZ-PER TANULSÁGAI

Mogyoródi Emese

2. Lecke

A szókratészi
elenkhosz és az
oktalanság

20 – 25
PERC

Láttuk, hogy a Szókratésszel szembeni gyűlölködés az általa alkalmazott beszélgető módszerrel, az elenkhtikus módszerrel áll összefüggésben: ez ugyanis épp azokat járátja le nyilvánosan, akik **a legnagyobb tekintélynek örvendenek** Athénban. Tekintélyük a demokratikus *polis*ban nem gazdagságuknak, szépségüknek, hírnevüknek, társadalmi rangjuknak, hanem elsősorban és alapvetően a **tudásuknak, hozzáértésüknek, szakértelmüknek** (ezt jelöli a „bölcsesség”: *Szókratész védőbeszéde* 18b-d) **köszönhető** – legalábbis elvileg. Ha tehát Szókratész beszélgetései során leleplezi tudatlanságukat, akkor ez nem egyszerűen szégyennel tölti el őket, hanem egzisztenciális fenyegetést jelent számukra, tiszteletük, társadalmi megbecsültségük elvesztését.

Innen tekintve tökéletesen **érthetőnek tűnik, hogy miért is támadtak olyan gyilkos indulatok Szókratész ellen**: ha valakinek az egzisztenciája forog kockán, főként, ha a társadalmi elithez (politikusok, értelmiségiek) tartozik, sok esetben bármit megtesz, hogy azt megőrizhesse, ha csak azzal, hogy az őt lejáratónak rossz hírét kelti („karaktergyilkosság”), de egyesek hatalmi helyzetüket kihasználva akár sötétebb eszközöket is hajlandóak bevetni, és valamilyen módon eltávolíthatják az útból.

Az indulatok keletkezése tehát érthető, azonban nem nyújt kielégítő magyarázatot

Szókratész elítélésére:

- nem feltételezhető, hogy Szókratész Athénban olyan sokakat megvizsgált, hogy a sorshúzással választott bírák között többségben lettek volna az ilyenek;
- jellemző módon az elitet vizsgálta, az egyszerű népnek (akikből a bírák többsége kikerült) nem lehetett széles körben saját tapasztalata a módszer alkalmazásáról;
- ráadásul feltehetőleg inkább vagy mulathattak azon, hogy az öntelt „bölcseket” Szókratész megszorogatta (mint az ifjak), vagy egyenesen örültek neki, hiszen nem állt érdekükben, hogy fontos ügyeiket hozzá nem értők intézzék, ellenkezőleg, az állt érdekükben, hogy lelepleződjenek.

Egy további probléma, hogy ha az **egisztenciális fenyegetettség kiváltotta gyűlölködés** pszichológiai motivációjára vezetjük vissza akár Szókratész beperlését, akár elítélését, **magyarázatlanul maradnak a per politikai és vallási dimenziói.**

Ugyanakkor egy minden releváns tényezővel számot vető magyarázat mégsem szakadhat el a pszichológiai dimenzióktól, minthogy Szókratész saját magyarázata ilyen jellegű.

A szókratészi *elenkhosz* és a tudatlanság

Az összefüggések feltárása érdekében újra meg kell vizsgálnunk a szókratészi **elenkhtikus vizsgálódás, a bölcsesség és a tudatlanság** viszonyát.

Lásd: 4. Téma,
3. Lecke; 5.
Téma, 1. Lecke

Megállapítottuk, hogy a delphoi jóslat kinyilatkoztatásának vizsgálata során Szókratész arra következtetésre jut, hogy miközben **tudja, hogy nem „bölcst”** (nem mindentudó), annyival azért mégiscsak **bölcsebb másoknál, hogy ha nem tud valamit, nem is hiszi azt, hogy tudja.** A saját maguk (és mások) által bölcseknek tartottak ellenben vagy nem tudnak semmit, és mégis tudóknak hiszik magukat, vagy ha tudnak is bizonyos dolgokat (mint a mesteremberek), azt hiszik, hogy egyéb dolgokhoz is értenek (amelyekhez azonban nem) (*Szókratész védőbeszéde* 22d). A közös nevező, hogy **azt hiszik, tudnak valamit, miközben nem tudnak.**

Ahogy ez a történet különbséget tesz bölcsesség és bölcsesség között, úgy különbséget tesz **a tudatlanság két fajtája** között is:

- az egyik, amikor valaki **nem tud valamit, de tudatában van** annak a ténynek, **hogyan nem tudja**;
- a másik, amikor **nem tud valamit, de azt hiszi, hogy tudja**, azaz **nincs tudatában nem-tudásának**.

Platón ezt a különbségtételt terminológiailag is explicitté teszi, és kiemeli az utóbbi fajta tudatlanság súlyosságát:

„VENDÉG: Mindenesetre a **tudatlanságnak (*agnoia*)** – azt hiszem – elkülönítve látom **egy nagy és súlyos fajtáját**, amely az összes többi részével felér.

THEAITÉTOSZ: Melyik az?

VENDÉG: **Az, amikor az ember nem tud valamit, mégis azt hiszi, hogy tudja.** Alighanem mindnyájan ennek köszönhetjük minden tévedésünket, aminek gondolkodásunk (*dianoia*) ki van téve.

THEAITÉTOSZ: Így van.

VENDÉG: Sőt úgy gondolom, hogy a tudatlanságból egyedül ennek adjuk az **oktalanság (*amathia*)** nevet.

THEAITÉTOSZ: Kétségkívül.

VENDÉG: És hogyan kell nevezni a tanítás azon részét, mely ezt a bajt igyekszik megszüntetni?

THEAITÉTOSZ: Úgy gondolom, kedves vendégünk, hogy a többi részét a mesterségekre való **tanításnak (*démiurgiké didaszkalia*)**, ezt pedig – legalábbis itt mifelénk – **nevelésnek (*paideia*)** hívják” (*A szofista* 229c-d ford. Bene László).

A szókratészi *elenkhosz* (cáfolat) első és legfontosabb célja, hogy a beszélgetőpartner saját nézeteinek megvizsgálásával, belső ellentmondásainak kimutatásával egy olyan **gondolati kiúttalanságba (*aporia*)** juttassa, melyben felismerheti saját nézeteinek tarthatatlanságát (inkoherenciáját). Egy inkohérens nézetrendszer ugyanis nem lehet igaz. **Ez (az *aporia*) vezethet a tudatlanság felismeréséhez, majd felszámolásához.**

Az oktalanság és a nevetlenség

De vajon miért tekinthető ez a fajta tudatlanság (az „oktalanság”) súlyosabb bajnak, mint a másik fajta? Azért, mert mindaddig, amíg valaki azt hiszi, tud valamit (miközben téved), nincs értelme megpróbálni a tárggyal kapcsolatos semmiféle ismeret átadását, mert nem lesz nyitott rá. Ez világítható meg **a *Menón*ban a szolgálfiú** esetével, aki egy geometriai kérdéssel kapcsolatban először helytelen tézist fogalmaz meg, Szókratész azonban kérdéseivel kimutatja, hogy a válasz helytelen (amikor is a fiú rájön, hogy vélt tudása helytelen volt). Csak ettől a pillanattól kezdve lehet rávezetni a helyes válaszra, azaz tanítani (*didaszkalia*) őt:

„SZÓKRATÉSZ: Tehát a nyolc láb területű négyzet oldala nem lehet a három láb hosszú szakasz.

SZOLGA: Nem, nem.

SZÓKRATÉSZ: Hát akkor milyen hosszú lesz? ...

SZOLGA: Istenemre, Szókratész, **én aztán nem tudom!**

SZÓKRATÉSZ: Látod már, Menón, milyen messzire jutott a visszaemlékezés ösvényén? **Kezdetben sem tudta**, hogy melyik szakasz lesz a nyolc láb területű négyzet oldala, **és még most sem tudja: azonban akkor még azt hitte, hogy tudja és nagy merészen válaszolgatott**, abban a hiszemben, hogy tudja, és meg sem fordult a fejében, hogy milyen útvesztőbe keveredett (*aporein*). Most már érzi, hogy **zavarban van és tanácstalan (*aporein*)**, és annak megfelelően, hogy nem tudja, **nem is hiszi, hogy tudja.**

MENÓN: Tényleg így van. ...

SZÓKRATÉSZ: És ártottam neki azzal, hogy zavarba hoztam (*aporein* ... *poészantesz*) és lebénítottam, mint egy rája?

MENÓN: Szerintem nem.

SZÓKRATÉSZ: Úgy látszik tehát, hogy **egy fontos lépést tettünk afelé, hogy kiderítsük, mi az igazság. Mostmár legalább hajlandó lesz vizsgálni a kérdést, amit nem tud**, míg az előbb könnyen azt hihette volna, hogy bármilyen sokaság előtt és bármikor helyes volna azt mondani, hogy a kétszeres területű négyzethez kétszer olyan hosszú szakaszt kell vennünk.

MENÓN: Tényleg.

SZÓKRATÉSZ: **És szerinted megpróbálta volna felkutatni és megtudni azt, amit hite szerint már tudott, jóllehet nem tudta, amíg nem ismeri fel tudatlanságát, majd gyötörni nem kezdi a tanácstalanság (*aporia*), és nem támad fel benne a tudásvágy?**

MENÓN: Szerintem nem, Szókratész.” (*Menón* 83e-84c ford. Bárány István).

Szókratész tehát a vizsgálódás első szakaszában nem a tudatlanságtól (*agnoia*) kívánja megszabadítani a beszélgetőpartnerét, hanem vélt „tudásától”, azaz a **tévedéseitől, tévképzeteitől**. (A tévképzetek reflektálatlan episztemikus állapotát Platón „látszatbölcességnek” [*doxosophia*] nevezi: *A szofista* 231b.) Ugyanis ez az, ami alapvetően az útjában áll bármilyen tudás megszerzése lehetőségének.

A szolgálfiú jól reagál az *aporia* helyzetére, hiszen beismeri saját maga és mások előtt, hogy amiről megelőzőleg úgy vélte, tudja, azt valójában nem tudja, és **hajlandó Szókratésszel együtt tovább vizsgálni a kérdést**. Az ő esete azonban csak az egyik lehetséges egyéni reakció az *aporia* helyzetére.

Az *aporiára* adott reakció a beszélgetőpartner részéről a platóni dialógusokban változó módon kerül ábrázolásra: **durcás hallgatás**, egyfajta kilépés a dialógusból (Melétosz a *Szókratész védőbeszédében*: 27b-c; Prótagorasz a *Prótagoraszban*: 560d; Kalliklész a *Gorgiaszban*: 501c, 505c-d; Thraszümakhosz *Az államban*: 350d), néha **valóságos kilépés** (elmenekülés) (Euthüphrón az *Euthüphrónban*: 15e), ócsárlás

(Pólosz a *Gorgiaszban*: 466bc; Kalliklész a *Gorgiaszban*: 494d), düh vagy **dühös fenyegetőzés** (Lakhész a *Lakhészban*: 194a-b; Menón és Anütosz a *Menónban*: 80b, 94e-95a; Kalliklész a *Gorgiaszban*: 486a-c), esetenként **leereszkedő kioktatás** (Kalliklész a *Gorgiaszban*: 485e-486d; Thraszümakhosz *Az államban*: 345b). Azonban ritkán olyanok is akadnak, akik **készen állnak rá, hogy Szókratész esetleg megcáfolja őket, és kifejezik készségüket a tanulásra** (Nikiasz és Lakhész a *Lakhészban*: 179e-188c, 189a-b, 194a).

Szókratész persze – a *beszélgetőpartner* érdekét szem előtt tartva – ezt a hozzáállást tekinti megfelelőnek (vö. *A szofista* 230b-d), de ez ritkán következik be. A beszélgetőpartnerek ugyanis többnyire büszke, elismert – vagy elvileg nagy karrier előtt álló – férfiak, akik nehezen viselik el a szókratészi *elenkhosz* megcélozta aporetikus állapot emocionális velejáróját: a **szégyent** (vö. *A szofista* 230d). A fent felsorolt reakciók egytől egyig erről terelik el a figyelmet, mintha bizony Szókratész érvei hatástalaníthatóak volnának performatív vagy emocionális eszközökkel.

Nem véletlen, hogy egy **szolgafű** az (a *Menónban*), akinek **nem esik nehezére beismerni tudatlanságát**: ő a társadalmi ranglétra alján áll.

Mindenesetre azt jelzik, hogy **a beszélgetőpartnerek ellenállnak annak a szókratészi erőfeszítésnek, hogy „megtisztítsa” a lelküket „az ismeretek útjában álló vélekedésektől”** (*A szofista* 231e, ford. Bene László), vagyis többnyire nem sikerül megszabadítani őket az „oktalanságtól” (*amathia*), így természetesen a tudatlanságtól (*agnoia*) sem.

Platón elemzése tehát a szókratészi vizsgálódásokkal szembeni gyűlölet végső okaként az „oktalanságot” (*amathia*) mutatja fel, amit a „neveletlenséggel” (a *paideia* hiányával) hoz összefüggésbe (*A szofista* 229d, fent idézve). Nem azok „neveletlenek”, akik hiányos ismeretekkel rendelkeznek (nem tudnak valamit), hanem azok, akik **ellenállnak az okítással vagy okulással szemben** azáltal, hogy képtelenek elismerni vagy beismerni hiányos ismereteik tényét, és nem engedik meg, hogy bárki is rámutasson tudatlanságukra vagy tévedésükre. Foggal-körömmel ragaszkodnak tehát meggyőződésükhez, tévképzetükhöz, és ha valaki megkérdőjelezi azokat, adott esetben **dühödt ellenállással és agresszióval felelnek**.

További olvasmányok:

Platón: *A szofista*. Kövendi Dénes fordítását átdolgozta Bene László. Atlantisz, Budapest 2006, (227a-233d), 41-52. o.

Platón: *Menón*. Ford. Bárány István. Atlantisz, Budapest 2013, (82a-86b), 53-65. o.

Ellenőrző kérdések:

1. A megvizsgáltak társadalmi státusza felől tekintve miért érthetőek a Szókratész elleni indulatok, ugyanakkor miért nem magyarázzák elítélését?
2. A tudatlanság milyen két fajtáját különbözteti meg Platón, és miért tekinti az egyiket súlyosabbnak?
3. Milyen, az *aporia* helyzetére adott reakciókat ábrázol Platón?
4. Miért a szolgafiú hozzáállása a megfelelő reakció az *aporiára*?
5. Miért tekinthető az *aporia* helyzetére adott dühödt támadás a neveléssel szembeni ellenállásnak?

Kiválósági kérdések, feladatok:

1. Miért nevezi Szókratész saját tevékenységét „nemes törzsből sarjadt szofisztikának” (*A szofista* 231b)?
2. Mivel magyarázható, hogy egy szolgafiú képes Szókratésztől tanulni, míg Anütosz nem?